

10. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 2 зв. арк.
11. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 3 арк.
12. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 3 зв. арк.
13. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 4 арк.
14. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 4 зв. арк.
15. ДАОО, Ф.Р – 599, Оп. 1, Спр. 143, 5 зв. арк.
16. Майский И. Генуэзская конференция // Международная жизнь. – 1922. – № 6. – С. 50-54.
17. Майский И. Правительство “де факто” и “де юре” // Международная жизнь. – 1922. – № 5. – С. 12-15.
18. Кульчицкий С. Як вирішувалось “українське питання” // Політика і час. – 1994. - № 11. – С. 66-72.

Zhuravlova S. P. Diplomatic Relations of Ukraine in 1921–1922.

This article examines the diplomatic work of the well-known statesmen Ya. Yakovlev and Ch. Rakovsky. Foreign policy and internal work of People's Commissariat for Foreign Affairs (Narkomindel) are analyzed. The Commissariat held negotiations with Romania and developed relationships in the border zone.

It is investigated that the aid to the victims of Petlura's gangs, who came from Romania, was provided. Work on endorsing applications of Ukrainian and foreign citizens was carried out, but the issues of emigrational policy were being left unresolved. The author has studied the issue of repatriation and reevacuation implementation with Bulgaria, Hungary and Austria after national liberation competitions in Ukraine of 1917–1920. In the article the international impact of Genoa Conference is considered.

Key words: foreign consulates, rights of the foreign citizens, commission, proprietary rights, soldiers' amnesty, delegation.

Журавлёва С. П. Дипломатические связи Украины в 1921-1922 гг.

В статье исследуется дипломатическая деятельность известных государственных лиц Я. Яковлева, Х. Раковского. Она содержит анализ внешней политики, внутренней работы Наркомата иностранных дел. Комиссариат провёл переговоры с Румынией и установил взаимоотношения в пограничной зоне.

Исследуется оказание помощи пострадавшим от петлюровских группировок, которые направлялись из Румынии. Украинским и иностранным гражданам давали разрешения на выезд за границу, но вопрос об эмиграции окончательно не решён. Автор исследовал проблему репатриации и реэвакуации с Болгарией, Венгрией, Австрией после национально-освободительной борьбы в Украине 1917-1920 гг. В статье рассматривается международное значение Генуэзской конференции.

Ключевые слова: иностранные консульства, права иностранцев, комиссия, имущественные права, амнистия солдат, делегация.

УДК 94(477–12)“1939–1945”:338.43.02(430)(043.2)

О. В. Тишин

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАЦИСТСЬКОЇ І РАДЯНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДЕННО–СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)

Стаття присвячена порівняльному аналізу радянської довоєнної та нацистської окупаційної аграрної політики на матеріалах південно-східної України. Порівняння здійснюється за наступними напрямками: колгоспно-радгоспна система, масові каральні акції на селі, функціонування в сільських районах органів місцевого самоврядування, соціальне забезпечення та рівень життя селянства, податковий тиск, ставлення селянства Півдня України в 30–40-х рр. ХХ ст. до різноманітних владних структур. Звертається увага на те, що як радянський, так і нацистський тоталітарний режими розглядали сільське господарство південно-східних областей України лише з точки зору поповнення продовольчо-сировинних ресурсів. При цьому нацисти намагалися зберегти статус-кво в аграрних відносинах і якомога ширше пристосувати до своїх інтересів вже існуючі виробничо-організаційні відносини в сільському господарстві.

Ключові слова: колгоспи, нацистська окупація, південно-східні області України, радгоспи.

Ухвалення 9 квітня 2015 р. українським парламентом закону “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” [13] поставило юридичну крапку у визнанні злочинної сутності радянського та гітлерівського режимів, однак остаточно не завершило тривалої дискусії в науковому середовищі. Породжена радянською історичною наукою “традиція” унеможливлення проведення паралелей між нацистським і “советським” ладом спровокувала особливу “міфологізацію” в суспільній свідомості населення південно-східних областей України теми німецької окупації, зокрема й проблеми “нового аграрного порядку”. Через це на сьогодні особливої актуальності набуло завдання узагальнюючого порівняльного аналізу нацистської і радянської політики на селі в південно-східних областях України. Саме таким шляхом можливо дати відповідь на питання про те, чи був нацистський “новий порядок” насправді таким вже “новим” чи окупаційний режим був для місцевого населення всього лиш історичним “дежавю”.

Противники здійснення порівняння, на перший погляд, двох таких відмінних форм тоталітаризму – свого “советського” і закордонного нацистського – можуть зауважити про те, що, мовляв, таке зіставлення є недоречним, забуваючи те, що “...у результаті обрахунків виявилось, що в “мирних умовах” у Радянському

Союзу було знищено в десятки разів більше громадян, ніж у нацистській Німеччині своїх. Коли прийшла війна, це співвідношення кількості жертв змінилося на "користь" Німеччини..." [15, с. 380]. З цього ж приводу знайий американський історик Тімоті Снайдер зазначає: "Порівняння між очільниками і системами розпочалися в ту ж мить, коли Гітлер прийшов до влади. Між 1933 та 1945 роками сотні мільйонів європейців мусили зважувати те, що їм було відомо про націонал-соціалізм та сталінізм, щоб приймати рішення, які часто вирішували їхню долю... Це стосувалося голодуючих українських селян, частина яких сподівалася на німецьке вторгнення, що поклато б край їхній біді" [51, с. 404]. Тому порівнюючи ці дві тоталітарні системи, ми маємо змогу осягнути не лише сьгоднішній стан речей в українському суспільстві, а й спрогнозувати подальші перспективи його розвитку.

Аграрну політику німецької окупаційної адміністрації на українському Півдні розглядали в своїх працях О.С. Акунін [1; 2], О. О. Захарченко [17; 18], І. Т. Кіцак [29], М. А. Слободянюк [50], В. С. Орлянський, Ф.Г. Турченко, Т. В. Винарчук, Ю. П. Князьков [16], І.М. Спудка [52], Г. В. Цибуленко [55; 56]. Проблеми радянської політики на селі в південно-східних областях України були присвячені розробки О. С. Акуніна [1; 3], А. М. Бахтіна [5; 6], В. П. Бурмаги [9], О. В. Господаренко [21], М. М. Зеркаль [10], Т. Ю. Пшеничного [40].

У даній статті для порівняння обраний хронологічний період радянської аграрної політики в 1933 – 1941 рр. і нацистського "нового аграрного порядку" в 1941 – 1944 рр., коли південно-східні області України були невід'ємною складовою так званих "кривавих земель" – простору від центральної Польщі до України, Білорусі та Прибалтики [51, с. 6], де радянський та нацистський режими убили близько 14 мільйонів людей. Якщо на першому етапі історії "кривавих земель" (1933–1938) більшість масових вбивств здійснив радянська режим, то на другому (1939–1941) – обидві системи; третій етап був ознаменований початком операцією "Барбаросса", коли "...більшість убивств із політичних причин здійснили німці" [51, с. 166]. Порівняльний аналіз радянської та нацистської аграрної політики пропонується здійснити за наступними напрямками: функціонування колгоспно-радгоспної системи, репресивно-каральні акції на селі, ставлення селянства до владних структур та форми селянського спротиву, діяльність в сільських районах органів місцевого самоврядування, рівень життя селянства та податкова політика на селі.

Колгоспно-радгоспна система

Спільною формою організаційно-виробничого контролю над українським селом для "советів" і нацистів на території південно-східних областей України стала колгоспно-радгоспна система, основи якої були закладені під час проведення суцільної колективізації ВКП (б) в 1929 – 1933 рр. За підрахунками Ю. В. Котляра, до початку суцільної колективізації "на Півдні України в 1927 р. було створено 110 комун, 731 артіль, 1366 товариств зі спільного обробітку землі та 2822 машинно-тракторних товариств" [31]. Під час суцільної колективізації на Півдні України було розкуркулено 41323 двори селян й до травня 1930 р. в Миколаївському окрузі було колективізовано 79 %, в Херсонському – 78,2 % усіх господарств [6]. А. М. Бахтінін були виділені наступні регіональні особливості колективізації на Півдні України [5, с. 53]. По-перше, зважаючи на великий відсоток заможного селянства на Півдні (до 1917 р. переселенці з інших територій України мали змогу отримати тут до 30 га землі), ідея колективізації сільського господарства тут так і не отримала значної підтримки серед населення села. По-друге, на Півдні України масштаби розкуркулення були більшими, ніж в інших регіонах України. По-третє, у Південній Україні колективізація здійснювалася повільними темпами, особливо у 1929 – 1930 рр., а після сталінської статті "Запаморочення від успіхів" у колгоспах залишилось близько третини їх членів.

Юридично головні засади радянської колгоспно-радгоспної системи були закладені в ухваленому в лютому 1935 р. "зразковому статуті" колгоспів, головні положення якого можна звести до наступного: по-перше, колгосп має виконувати свої зобов'язання перед державою щодо повернення насінневих позичок та оплати боргу МТС натуральною оплатою; по-друге, колгосп має розподіляти залишок урожаю та продукти тваринництва між його членами відповідно до кількості трудовнів; по-третє, органом управління колгоспу виступають загальні збори колгоспників, які обирають голову та правління у складі п'яти – дев'яти членів, котрі мають керувати його справами в перервах між загальними зборами; по-четверте, колгоспи зобов'язані розслідувати всі випадки розкрадання колгоспної власності та передавати винних до суду.

Напередодні Другої світової війни радянська пропаганда всіляко намагалася підкреслити переваги колгоспного ладу. Під час Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 р. були відзначені досягнення таких колективних господарств Запорізької області, як радгоспу імені Чкалова та колгоспу імені Ільїча. Наприклад, "в 1938 р., несприятливому за метеорологічними умовами, радгосп зібрав врожай зернових по 13,1 центнера з 1 га на площаді 8922 га" [10, с. 118]. Колгосп імені Ільїча в 1938 р. отримав 1408 тисячі рублів прибутку, зокрема від овочеводства 317,6 тисяч рублів, маючи під овочевими та бахчевими культурами 179 га. [10, с. 124].

Чи відрізнялася аграрна політика, яку провадили нацисти в 1941 – 1944 рр. від тієї політики, яку здійснювали німці та австро-угорці в 1918 р. на окупованих теренах Південної України? Якщо нацисти на захоплених територіях використовували планово-адміністративні методи управління сільським господарством, то німецькі та австро-угорські, хоча й застосовували реквізиції, проте наприкінці окупації навіть планували перейти до ринкових відносин. При цьому в 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина не наважувалися розглядати голод як дисциплінарний захід й доволі пильно слідували за забезпеченням місцевого населення продовольством. Загалом можна виділити три фази економічної політики Центральних держав в Україні 1918 р. Це, по-перше, етап, експропріації та реквізиції, коли для вилучення у місцевого населення продовольства на вивіз дозволялося використовувати військові частини. Даний етап охоплює

кінець зими – початок весни 1918 р. Як вказують Вольфрам Дорнік та Петер Ліб, “ще під час просування військ на територію України та на початку періоду окупації було окреслено найважливішу мету, а саме “брати продовольство”; реквізиції були повсякденною справою”, на чому особливо наголошував австрійський цісар Карл [53, с. 271]. По-друге, квітень – серпень 1918 р. – фаза становлення налагодженої системи заготівель аграрної продукції. Проте “хоча за новою угодою було категорично заборонено використовувати війська для заготівлі продовольства, а дозволено застосовувати їх лише для забезпечення транспортних потреб, Австро-Угорщина досить повільно переходила на додержання цього принципу” [53, с. 276]. 9 квітня 1918 р. УНР підписала угоду, за якою зобов’язувалася до 31 липня 1918 р. поставити до Німеччини й Австро-Угорщини 60 млн пудів хліба, окрім того були встановлені фіксовані ціни, які підлягали переглядові лише за взаємної згоди сторін [53, с. 275]. Відповідно до нової угоди від 27 липня 1918 р. реквізиції дозволялися лише в екстремальних випадках. Однак тільки Берлінські домовленості від 18 травня 1918 р. припинили заготівлі продовольства військовими Австро-Угорщини [53, с. 277]. В липні 1918 р. австро-німецькі війська були зосереджені в економічно розвинених районах України для забезпечення збирання врожаю, зокрема особливу роль тут відігравали території, заселені німецькими колоністами, від яких очікувались високі врожаї. Задля того, щоб узяти контроль над врожаєм та одержати свою частку за надану допомогу, австро-угорські війська мали замінити на цих територіях німецькі частини, які досі перебували в австро-угорській зоні окупації. Однак й тоді “війська, здається, і далі не дуже поспішали дотримуватися нових директив про заборону реквізицій...” [53, с. 281], хоча “право на застосування зброї належало винятково військовому комендантові” [53, с. 281]. Третій період економічної політики Центральних держав в Україні охоплює осінь 1918 р., коли німецькі й австро-угорські окупанти зробили спробу налагодити вільну торгівлю.

На момент вторгнення до Радянського Союзу нацисти вже зуміли накопити на території Східної Європи певний досвід щодо використання існуючих організаційних форм ведення господарювання. Так, в дистрикті “Галичина” “...земля колгоспів проголошувалась власністю уряду Генерал-губернаторства та передавалась селянам у тимчасове користування”, а радгоспи отримали статус лігеншафтів [33, с. 53]. Відповідно до розпорядження генерального губернатора Г. Франка “...земельна власність у сільському господарстві Галичини, яку в свій час відібрала советська влада від її законних власників, вертається з 1 травня ц. р. її колишнім власникам або її законним спадкоємцям. Повернена буде вся земельна власність, розмір якої не буде перевищував на 1 вересня 1939 року 20 га” [45]. Загалом в польському Генерал-губернаторстві “відбувалося перенесення тих форм та методів господарювання, що утвердилися в Німеччині після приходу до влади А. Гітлера” [27], однак, на відміну від безпосередньо включених до рейху земель, поміщицькі маєтки та великі сільські господарства не експропріювались, а отримували додаткову підтримку у вигляді кредитів та добрив. Гітлерівці сподівались провести в Генерал-губернаторстві “впорядкування аграрних відносин” шляхом ліквідації дрібних селянських господарств розміром 2 – 10 га і створення замість них великих господарств, які передавались би в оренду до їх переходу в руки німецьких переселенців” [32, с. 321].

Неприйняття українським селянством колгоспного ладу призвело до того, що після початку радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. “...біля Дніпра багато колгоспів розпалися ще до приходу німців...” [7, с. 124]. Мешканець с. Привільне Баштанського району Миколаївської області Андрій Андрійович Ігнатченко (1929 р. н.) згадує: “[Колхоз при немцах был], да. Сразу, сразу растянули всех. В каждом селе хазяйнують. Конячек мало осталось. В этой. Ну растянули” [36, с. 210]. Процес такої “деколективізації” супроводжувався проявами луддизму з ламанням селянами тракторів і комбайнів, що стало однією з причин заборони деколективізації Міністерством в справах сходу 15 серпня 1941 р. [7, с. 124]. В жовтні 1941 р. нацистське керівництво вирішило тимчасово зберігти колгоспи і радгоспи. Радгоспам було надано статус державних сільськогосподарських підприємств, колгоспам – артілей під відповідним порядковим номером [18]. Станом на 1 жовтня 1942 р. в генерал-комісаріаті “Миколаїв” в державних маєтках було задіяно 49167 чоловіків, 37243 жінки, 20267 дітей віком до 13 років, 4283 підлітки віком від 13 до 16 років, 16187 військовополонених” [18].

15 лютого 1942 р. міністр окупованих східних територій А. Розенберг наказом про ліквідацію “Статуту сільськогосподарської артілі” розпочав реформування сільського господарства, яке повинно було проходити в три етапи: на першому етапі планувалося створення на базі колишніх колгоспів “громадських господарств”; другий етап передбачав перехід до “товариств по спільному обробітку землі” (“землеробських товариств”, “хліборобських спілок”); на третьому етапі селяни мали отримати землю в індивідуальне користування [18]. Проте процес переходу до індивідуальної форми організації сільського господарства був доволі тривалим, адже станом на 1 грудня 1942 р. до одноосібного господарювання в межах кооперативів (хліборобських спілок) перейшло 4,9 % громадських господарств в Миколаївській області, 4,1 % – в Херсонській області, 20,4% – в Запорізькій області [17, с. 89]. В “Декларації Німецького Уряду про приватну власність селян на землю в звільнених областях” від 3 червня 1943 р. йшлося про те, що “передача землі в приватну власність здійснюватиметься на підставі планового землевпорядкування, згідно постанови про Новий Земельний Лад від 15 лютого 1942 р. Земля, яку з доручення німецького правління передано було при проведенні цього землевпорядкування для постійного особистого користування, визнається віднині їхньою земельною власністю... Право на землю має кожний, хто обробляє землю власним трудом” [47].

Продовження використання колективних форм ведення сільського господарства в 1943 р., хоча й у “закамуфльованому вигляді”, нацисти пояснювали для місцевого населення тим, що “розпуск та перетворення с. г. громад у сільськогосподарські товариства можуть відбутися лише поступово, бо за всяку

ціну треба уникнути зниження врожаїв та поставок у цей перехідний період... На протязі цього року передбачено дати можливість перейти до одноосібного землекористування не менше, як третині сільського населення..." [43]. Крім того, окупанти наголошували на тому, що "покладаючись тільки на власні сили селянин не мав би змоги як слід обробити свою земельну ділянку. Хліборобський реманенту, який є в колгоспі, не вистачить для того, щоб наділити кожного селянина конем і потрібним господарським приладдям, як то плугом, гарбою тощо. А в хліборобській спілці селяни об'єднуються в групу, щоб найкраще допомагати один одному..." [46].

Німецька пропаганда будь-яким чином намагалася сприяти поширенню серед селянства антисемітських настроїв. Наприклад, в бердянській газеті "Світанок" зазначалося, що "всюди в тилу жида були призначені сільськогосподарськими комісарами. Їм видаються великі харчові пайки, чим обурене цивільне населення й солдати. При тому ці комісари мали своїм завданням лише т. зв. організацію колективної праці – тобто змушували колгоспників здавати щоразу більше зерна та інших хліборобських продуктів. А в тім велику кількість зданих продуктів ці комісари розкрали та розпродали по спекулятивних цінах" [48].

Як радянський, так і нацистський тоталітарний режим на території південно-східних областей України у своїй аграрній політиці спиралася на колективні господарства. Якщо для "советів" існування колгоспів було освячено марксистсько-ленінською ідеологією, то для нацистів колгоспно-радгоспна система стала лише зручною організаційною формою експлуатації селянської праці. З цього приводу Тімоті Снайдер слушно зазначає: "Політична економія як комуністів, так і нацистів залежала від колективів, що контролювали соціальні групи і відбирали їхні ресурси. Колгосп, що від 1930 року слугував Сталінові для великого перетворення радянського села, із 1941 року застосовувала німецька окупаційна влада" [51, с. 430].

Репресивно-каральні акції

Якщо "з марксистського погляду селянські суспільства у модерному світі не мали права на існування", то "з нацистського погляду, слов'янські селяни (але не німецькі фермери) були зайвими" [51, с. 407]. Наслідком цього стало використання обома режимами по відношенню до селянства масових каральних акцій. Якщо "сталінська колективізація усунула з села зайвих селян, скерувавши їх на працю в міста, або ж у ГУЛАГ" [51, с. 402], то "Гітлерова колонізація передбачала голодну смерть і депортацію десятків мільйонів людей" [51, с. 403].

Радянська влада намагалася винищити цілі прошарки опозиційно налаштованих до неї селян. Так, з цього приводу доречно навести слова голови радянського уряду В. Молотова, промовлені ним на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в 1939 р.: "Цей поворот селянства на шлях колективізації дозволив нашій партії та Урядові поставити задачу переходу від політики обмеження кулацтва до нової політики – політики ліквідації кулацтва як класу на основі суцільної колективізації (курсив мій. – Т. О.). Долаючи шалений спротив кулаків та інших контрреволюційних елементів в селі, долаючи спротив охвістя буржуазії в нашій країні, всіх тих троцькістів, правих і же з ними, – більшовистська партія згуртувала трудящих села під своїм прапором, під прапором радянської влади, яка будує колгоспи, незважаючи на всі спротиви ворожих елементів і не дивлячись на небезпечні вивихи всякого роду "лівих" перегибщиків, – і здобула славу перемогу" [10, с. 13].

Яскраво виражені ознаки злочинного діяння "советів" проти селян Півдня України, як і загалом українського селянства, мала колективізація, наслідком якої став голодомор 1932 – 1933 рр. [15], від якого в даному краї загинуло не менше 450 – 500 тисяч громадян [6]. Відповідно до постанови від 6 грудня 1932 р. села, які не встигали виконувати хлібозаготівельні плани вносилися до "чорних дощок", що тягнуло за собою заборону проводити будь-які форми торгівлі та залишати межі даного населеного пункту. Наприклад, на 27 січня 1933 р. в Дніпропетровській області до "чорної душки" були занесені 47 сіл і колгоспів [35, с. 1212]. В роки Великого Голоду в Запорізькій області повністю знелюдніли села Дмитрівка, Волконешти (зараз Вовчанське), Ганнівка Якимівського району, Новомиргородка, Любомирівка, Шевченкове Червоноармійського (зараз Вільнянського) району, Мала Токмачка, Щербакі, Копані Оріхівського району тощо [57, с. 140]. З інформації Дніпропетровського обкому партії ЦК КП (б) У про збільшення смертності в області та про надання продовольчої допомоги населенню від 2 березня 1933 р. ми дізнаємося, що в Дніпропетровській області "коефіцієнт смертності за 1932 р. порівнюючи з попереднім також зріс з 13,9 до 17,1 по області (на 100 душ населення), причому в деяких містах, як Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янське і окремих сільських місцевостях коефіцієнт смертності коливається від 15,4 до 20,1" [26, с. 516]. Через десять років потому нацистська пропаганда наголошувала на тому, що "...голод 1933 року зовсім не був якимсь випадковим стихійним явищем. Він був створений за холоднокривним, заздалегідь і точно розрахованим задумом. Вільнолюбне українське селянство треба було перетворити в безсловесних і покірних рабів советської влади, треба було примусити його працювати не для власного добробуту, а на користь майбутньої "світової революції"... За ті п'ять років було знищено три мільйони коней, 4 мільйони великої рогатої худоби, 5 мільйонів свиней, 6 мільйонів овець! Інакше кажучи, понад 80 % всієї селянської худоби геть пропало. Коли ж до цього додати ще зруйнування приблизно ще 70 % селянського майна і реманенту, – то для нас стане зрозуміло правдива причина страшного голоду 1933 року" [48].

В другій половині 30-х рр. XX ст. радянський режим продовжував здійснювати політику по винищенню заможного селянства. 4 липня 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР направив телеграму № 11926 місцевим органам НКВС, за якою кулаки підлягали поділу на дві категорії: "...1) ті, які підпадали негайному арешту й розстрілу; 2) ті, які підлягали виселенню у віддалені райони СРСР" [1, с. 45]. 1 серпня 1937 р.

тільки у Миколаївській області було засуджено 3200 чоловік, серед яких 2300 представляли першу категорію, 900 – другу [1, с. 45]. Крім того, "...селян досить часто засуджували до виправно-трудоих таборів (ВТЛ) строком на 10 років (за контрреволюційну агітацію проти радянської влади)", "за агітацію проти реалізації державного займу укріплення оборони СРСР", "за шкідництво в колгоспі" і т. д.) [1, с. 46].

У підсумку нацистських каральних акцій в Дніпропетровській області були знищені села Новогригорівка, Водолазьке, Попасне, хутір Петрівка, в Запорізькій області – Вишневе [54, с. 93 – 94, 153]. Подібну політику нацисти проводили й на інших окупованих територіях Європи, зокрема в Польщі, де "добре відома доля одного повоєнного сільця Лідіце, 143 жителя якого вбили на знак помсти за вбивство генерала СС Рейнгарда Гайдриха, повторилася в сотні польських сіл" [23, с. 785], кількість яких досягла 299. 17 березня 1943 р. гебітскомісар м. Миколаєва видав розпорядження про застосування смертної кари до селян за самовільний забій худоби. Навесні 1943 р. 15 агрономів на Херсонщині було заарештовано та розстріляно за саботаж плану посіву [1, с. 50]. За відмову евакуюватись нацисти розстрілювали селян, як це трапилося в с. Велика Лепетиха, де деякі селяни перехувались від евакуації (8 чол.) [1, с. 50]. На початку 1944 р. поблизу с. Велика Олександрівка Великоолександрівського району на Херсонщині німцями було розстріляно 26 селян, а їх трупи вкинули до криниці [1, с. 50].

Таким чином, для "советів" і нацистів каральні акції стали неодмінним джерелом страху, що забезпечував тоталітарну систему фактично дармовою робочою силою. Однак, якщо німецький окупаційний режим вже успадкував готову економічну систему на селі й тому лише "підтримував" її існування окремими випадками фізичної розправами над селянами, то радянський тоталітарний режим, що розбудовував колгоспно-радгоспну систему, був вимушений застосовувати більш ширший арсенал репресій (розкуркулення, розстріли, депортації) й винищувати цілі прошарки селянства. Якщо для радянської влади головною ознакою для здійснення терору по відношенню до селянства, була класова приналежність до середняків чи куркульства, головною ж причиною випадків знищення окремих сільських населених пунктів нацистами переважно були вбивства нацистських функціонерів партизанами, значна частка серед яких мала провокаційний характер.

Ставлення селянства до владних структур та форми селянського спротиву

Ставлення селянства Південної України в 30 – 40-х рр. ХХ ст. до різноманітних владних структур не було сталим й змінювалося відповідно до соціально-економічних умов життя. В довоєнний період "знуцання, перенесені запорізьким селянством наприкінці 1920-х – у 1930-х рр., сформували у нього гостру ненависть до колгоспного ладу..." [15, с. 45]. С. О. Білан вказує на те що "апогеєм обмеження прав селян та їх дискримінації у передвоєнний період стало запровадження паспортизації населення спільною постановою ЦВК та РНК СРСР "Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової прописки паспортів" від 27 грудня 1932 р., в якій підкреслювалося, що сільське населення їй не підлягає" [8, с. 19 – 20]. Згодом, після встановлення "нового порядку", пережиті селянами передвоєнні лихоліття стали однією з причин того, що найбільших масштабів колабораціонізм набрав саме серед сільського населення, оскільки "...на відміну від нечисельного робітничого класу, який пов'язував свій добробут з встановленням радянської влади, селян більшовицький жовтневий переворот 1917 р. позбавив права приватної власності..." [38, с. 15]. В таких умовах селянство розглядало імовірний прихід німців як можливість звільнитися від "колгоспного ярма". Зважаючи на це для більшості селян, які були "загартовані" в горнилах колективізації, голодоморів та сталінських репресій, принесені німецькою окупацією "... крадіжки, зґвалтування, страти не затьмарили їхньої загалом позитивної налаштованості – хоча б тому, що насильство аж ніяк не було для них чимось новим" [38, с. 122]. Тому, як вказує Карел Беркгоф, "майже всі без винятку селяни, не вагаючись, підтримували війну, яка, як вони гадали, ведеться тільки проти Сталіна та його режиму" [7, с. 122]. Однак подальша політика нацистів призвела до того, що "...хоча селяни загалом мали більше харчів, ніж до 1941 року, із ними жорстоко поводитися, вони жили в страху і песимістично дивилися в майбутнє" [7, с. 142]. Так, описуючи суспільно-політичну атмосферу 30 – 40-х рр. ХХ ст. мешканець с. Привільне Баштанського району Миколаївської області Андрій Андрійович Ігнатченко (1929 р. н.), розповідає: "[При немцах], знаешь, стало, стали все чегось бояться. Так что при Сталине говорили, шо боялись. А это ж вообще" [36, с. 210].

Відповіддю на діяльність обох тоталітарних режимів на території південно-східних областей стало поширення різноманітних форм спротиву з боку селянства. Як відомо, "специфікою Півдня України було психологічне несприйняття селянством деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля, усвідомлення своєї сили і незалежності" [31]. Достатньо складні природно-кліматичні умови з посухами, суховіями та чорними бурями та нестабільними врожайми формували "...у населення впертий, відважний характер, жагу до боротьби, бажання захищати власні інтереси" [31].

Під час організованих радянською владою хлібозаготівельних кампаній однією з форм селянського спротиву стало різке скорочення посівних площ, зокрема "... у 1927 – 1929 рр. в найбільш продуктивних селянських господарствах вони скоротилися майже вдвічі, при ще більш різкому зниженні товарної частини урожаю – з 25 до 14 %" [31]. Іншою формою спротиву став нелегальний забій худоби, який розпочався на Півдні України влітку 1929 р. й досяг майже 75 % загальної кількості поголів'я [31]. Основними засобами пасивних форм спротиву селян стали такі традиційні механізми комунікації, як чутки, тлумачення ускладнені ігноруванням елементарних вимог держави у вигляді приховування посівів, несплати податків, самогоноваріння [31]. Зазвичай селянські виступи були спрямовані проти дрібних виконавців з місцевого партактиву. Наприклад, група селян с. Піски Баштанського району Миколаївської області на чолі із

Задиракою поранила голову артілі “Червоний Жовтень” К. Ляценка; подібне повстання готувалося в Новобузькому районі, однак воно було виявлено [5, с. 53]. Провал селянського антирадянського руху опору на Півдні України був обумовлений відсутністю у селян зброї, наявністю значної кількості радянських військових частин, вибірковою позицією бідняків та середняків, виснаженням можливої частини селянства репресіями.

Особливістю селянського спротиву періоду нацистської окупації південно-східних областей стало формування так званого поза політичного опору, який “...ґрунтувався на релігійній моралі і загальнолюдських цінностях, які не змогли витравити з людської свідомості ні більшовистський, ні нацистський режими” [15, с. 290]. Під час нацистської окупації Запорізької області в селах Рівнопілля та Яблукове Гуляйпільського району, Пришиб Михайлівського, Біленьке Запорізького зафіксовані неодноразові випадки втечі додому мобілізованих для підвозу військового спорядження або на риття окопів селян [15, с. 293]. Крім того, “щоб вижити, люди приховували від німецьких реквізицій худобу й зерно, розділяли між собою колишні колгоспні запаси” [15, с. 293]. Іншою формою аполітичного спротиву стало зменшення контактів з окупаційною владою, для чого селяни могли симулювати хвороби, які відлякували солдатів Вермахту, писати на входних дверях “krank” (“хворий”), спалювати сірку для імітації корості, часто кашляти для імітації туберкульозу, якого особливо боялися німці [15, с. 294].

Як бачимо, жорсткі умови радянського й нацистського тоталітарних режимів, підкріплені історичною традицією до бунтарства, стали причиною поширення серед південноукраїнського селянства в 30 – 40-х рр. ХХ ст. антивладних настроїв й спротиву тоталітарному режимові, однак відсутність єдиного керівного центру й низька політична культура обумовила його поразку. В обох випадках селянський рух спротиву мав позапартійний характер й не міг завдати значної шкоди радянському й нацистському режимам.

Функціонування в сільських районах органів місцевого самоврядування

При здійсненні порівняння радянської і нацистської політики на селі окремої уваги заслуговує питання функціонування в сільських районах органів місцевого самоврядування.

В Радянському Союзі основними органами самоврядування на селі були сільські ради. Зважаючи на те, що “право висування кандидатів до рад надавалось партійним та громадським організаціям” [21, с. 9], будь-які прояви місцевого самоврядування на території Української РСР були “зачищені” комуністичним режимом. Як зазначає В. А. Греченко, “...рівень роботи рад та їх склад не в повній мірі відбивали політичні реалії того часу” [22, с. 6 – 7], адже колгоспники як опора радянської влади на селі продовжували бути в них слабо представленими. Через те, що на початку колективізації у сільських радах залишався великий відсоток селян-одноосібників, то 31 січня 1931 р. Центральний виконавчий комітет СРСР ухвалив постанову про дострокові перевибори сільських рад і райвиконкомів в районах суцільної колективізації, в якій наголошувалось на необхідності “...провести дострокові перевибори сільських рад, склад яких засмічений чужими елементами і які не змогли, спираючись на батрацькі і бідняцько-середняцькі маси селянства, стати на чолі соціалістичної перебудови села і керувати колгоспним рухом, а також провести перевибори всіх сільських рад в районах суцільної колективізації під кутом посилення їх керівного впливу в соціалістичній перебудові села і більшого залучення в них батрацько-бідняцьких верств населення і активу колгоспників” [38]. Відповідно до закону від 30 серпня 1931 р. на сільські ради покладалася функція стягнення сільськогосподарського податку та самооподаткування [34].

В період німецької окупації в південно-східних областях України управлінською діяльністю на селі опікувався староста, який “...мав секретаря і, можливо, інших помічників” [7, с. 125]. До функцій старост належали облік населення, фіксування працездатності та політичної надійності місцевого населення. Крім того “староста отримував накази у вигляді друкованих записок від районного голови чи ландвірта або ж в усній формі на зборах, а також передавав їх селянам” [7, с. 125]. Після встановлення “нового порядку” на селі відбувалося запровадження елементів виборної демократії на основі залучення до управлінської діяльності нижчого рівня лояльного місцевого населення. Так, наприклад, загальні збори громадян (248 осіб)с. Орловки Приазовського району Запорізької області, яке відбулося 17 жовтня 1941 р., більшістю голосів затвердило старостою Г. М. Разваляєва [12, арк. 20]. За виконану роботу старости “...отримували щомісячну державну платню, яка залежала від розміру села та варіювалася (принаймні офіційно) від п’ятдесяти до шістдесяти німецьких марок або, за офіційним еквівалентом, від 500 до 600 карбованців Райхскомісаріату” [7, с. 125].

Таким чином, якщо за радянського режиму органи місцевого самоврядування в сільських районах (сільські та селищні ради) були позбавлені реальної влади й не могли представляти інтереси місцевого населення, виступаючи лише прикриттям партійної диктатури, то саме нацистами задля отримання лояльності з боку місцевих жителів на селі були запроваджені основи виборної демократії на альтернативній основі, хоча й під пильним контролем німецької окупаційної адміністрації.

Рівень життя селянства

Порівнюючи рівень життя селянства до війни та під час окупації, Карел Беркгоф зазначає: “...багато селян у середньому мали більше харчів за два-три роки німецької влади, ніж вони отримували зазвичай за советського режиму – передусім через те, що вони старанно працювали на своїх присадибних ділянках, і тому, що довгий час німецька система нагляду й реквізицій була менш ефективною, ніж її советський попередник” [7, с. 146]. Водночас з метою отримання підтримки серед місцевого селянства німецька окупаційна адміністрація дозволила селянам збільшити свої присадибні ділянки. Відповідно до даних нацистів “у Південній Україні (включаючи Полтавщину, Запоріжжя і Крим) в 1942 р. проведено таке

збільшення присадибних ділянок: 512.247 дворів одержали додатково 237.537 гектарів присадибної землі, що становить 0,463 га землі” [43].

Варто нагадати, що в 30 рр. XX ст. “за умови повної оплати родина колгоспника за рік заробляла 2,5 т зерна та 1400 крб.” [15, с. 44]. Проте на практиці цей максимум зазвичай не дотримувався, тому на трудодень видавали “...в більшості 300 – 500 г зерна, що ставило людей на межу голоду” [15, с. 44]. Після завершення колективізації головним джерелом існування колгоспника було присадибне господарство, розмір якого відповідно до зразкового статуту сільськогосподарської артілі від 1935 р. варіював від четверті до одного гектара. Селянин міг також утримувати одну корову, до двох голів молодняка рогатої худоби, одну або у разі необхідності дві свинюматки з приплодом, до десяти овець і кіз разом, необмежену кількість птиці та кролів і до двадцяти вуликів [8]. Після колективізації “багато сімей позбулося значною мірою (або повністю) тих надлишків, завдяки яких вони мали грошовий обіг” [4, с. 268].

Колективізація не змогла не відбитися на зовнішньому вигляді південноукраїнського села. Роберт Конквест зазначає, що на Півдні України “...села, як правило, були значно більшими – близько двохсот хат. Обмашені жовтою глиною, із жердинами над стріхою, вони звичайно розміщувалися в маленьких долинах уздовж обох берегів напрочуд мальовничих річок (поля при цьому розташовувалися у степу)” [30, с. 17]. Зубожіння селян, спричинене колективізацією, призвело до руйнування столітніх архітектурних традицій українського селянства, зокрема “зникали клуні, стодоли, де селяни зберігали збіжжя і проходив обмолот урожаю. Зайвими тепер стали стайні, обори, де знаходилась колісь худоба” [41, С. 67].

Під час нацистської окупації життя селянства регулювалися чисельною кількістю розпоряджень. Так, відповідно до наказу миколаївського генерал-комісара від 22 квітня 1942 р. до весняних польових робіт залучали усіх без винятку працездатних чоловіків, жінок та дітей [3, с. 95]. Селян примушували працювати до заходу сонця з перервами на сніданок з 8.30 до 9.00, обід – з 12.00 до 13.00, післяобідню перерву – з 16.00 до 17.00 [3, с. 95]. Наслідком організації жорсткого режиму польових робіт став різкий ріст продуктивності праці, зокрема, наприклад, у підсумку весняної сівби по Бердянському району на 12 травня 1943 р. “...зернові культури посіяно на 100 процентів, просо буде посіяно пізніше в зв’язку з відсутністю опадів; по олійних культурах план виконано на 102 проц.” [45].

Окремої уваги заслуговує питання соціального забезпечення селянства. В довоєнний період “...крім сільських рад та профспілкових комітетів соціальною підтримкою сільського населення УСРР опікувались каси соціального забезпечення колективізованого селянства...”, кошти яких формувались за рахунок членських внесків з прибутків колгоспників за відпрацьовані трудодні (1,5 %), неусуспільненої частини господарства (2,5 %) та одноосібних господарств (25 %) [8, с. 29]. За рахунок фондів даних кас відбувалося будівництво шкіл, закладів культури і охорони здоров’я, а “...персональна допомога селянам була дуже обмеженою і мізерною” [8, с. 30]. Німецькою окупаційною адміністрацією було запроваджене обов’язкове страхування, “...головним чином громадських господарств, хліборобських спілок, селянських індивідуальних господарств та садібних господарств за винятком державних господарств і машино-тракторних станцій” [12, арк. 215], а також будинків, живого та мертвого інвентарю, споруд, запасів продуктів, транспортних засобів.

Що ж стосується евакуйованих південноукраїнських селян, то вони, як і решта селян в евакуації, “...вимушені були мешкати в складних житлово-побутових умовах, будучи відселеними до житлових будівель місцевих селян та поселеними в пристосовані під житло приміщення” [37, с. 139]. До того ж “з настанням холодів у регіонах зі складними кліматичними умовами ситуація ще більше ускладнювалася через нестачу палива, теплого одягу та взуття” [37, с. 139]. До цього додавалася нестача продуктів харчування та товарів першої необхідності, лише 1942 р. ситуація дещо поліпшилася, коли “евакуйовані обзавелися городами, а багато з них власною худобою та птицею...” [37, с. 139]. Нацистська пропаганда небезпідставно підкреслювала те, що в Радянському Союзі “...продовольчий стан настільки серйозний, що поставки м’яса й зерна для большевиків зараз мають більше значення, ніж навіть доставка танків” [46]. В одному зі німецьких пропагандистських звернень зазначалося: “Зима пройшла – від голоду ніхто не вмирав. Що ж діється там на тім боці в большевиків? Сотні тисяч людей загинули там від голоду...” [11, арк. 273]. В бердянській газеті “Світанок” під заголовком “Советські робітники бунтують” знаходимо наступну інформацію: “...на військових заводах у Саратові і Горькому сталися заворушення, бо робітники не хотіли виконати розпорядження політкомісарів про 18-годинний день, тим більше, що постачання та харчування ні в якій мірі не відповідають такому напруженню сил. В результаті голоду та виснаження щодня помирають сотні людей” [48]. Дійсно, весь період війни в Радянському Союзі відчувався найгостріший дефіцит продуктів харчування, зокрема “особливо рідко можна було дістати вершкове масло, яке сприймалося як винятковий делікатес...” [28]. Навіть якщо введення карткової системи дещо зменшило кількість черг, то “...це супроводжувалося і скороченням норми споживання: замість буханки хліба одній людині належало від 300 до 700 грам хліба, залежно від віку, місця роботи та інших факторів...” [28]. Стосовно смертності селян, то “до кінця війни смертність сільських жителів зросла настільки, що в 1,9 рази перевищила рівень смертності у містах, а в РРФСР – в понад 2 рази” [20, с. 75].

Попри складні умови життя евакуйоване південноукраїнське селянство зробило значний вклад в поліпшення виробництва аграрної продукції в радянському тилу. Так, “прибувши на нові місця, українські колгоспники допомагали завершити сільськогосподарські роботи 1941 р. й готувались до посівної кампанії 1942 р.” [37, с. 139]. Ефективну роботу в евакуації наладили колгоспи з Дніпропетровської та Запорізької областей, зокрема, наприклад, “виростила високий урожай та достроково виконала свої зобов’язання в 1942 р. й артіль “Авангард” Пологівського району Запорізької області...” [37, с. 140]. Значних успіхів досягли Новогригорівська МТС Генічеського району Запорізької області та Павлоградська МТС Дніпропетровської

області [37, с. 141]. Наприклад, у 1943 р. механізатори Новогригорівської МТС виконали план тракторних робіт на 114 % [37, с. 141].

Як бачимо, рівень життя сільського населення південно-східних областей України під час німецької окупації у порівнянні з довоєнним радянським суттєво не покращився, хоча саме нацистський режим завдяки своїй прагматичній політиці на селі (дозвіл мати додаткові присадибні ділянки, курс, хоча й декларативний, на приватну власність) зумів забезпечити доволі оптимальні можливості для задоволення мінімальних життєвих потреб селянства.

Податкова політика

Як нацистський, так і радянський режими проводили доволі схожу податкову політику в південно-східних областях України. В основі радянської податкової політики лежали система обов'язкових стягнень та поділ селянства за групами платників податку: колгоспники, одноосібні селянські господарства, куркулі. Селяни сплачували дві форми податків: грошову, до якої входили сільськогосподарський податок, самооподаткування, культжитлозбір, земельна рента, податок із коней, та натуральну, яка охоплювала податки м'ясом, зерном, молоком, шкірою, яйцями, картоплею [34]. Так, наприклад, "середня родина на Запоріжжі мусила здавати державі близько 30 кг м'яса (одноосібник 60 кг), кілька сотень яєць, молоко" [15, с. 45].

Для місцевих жителів у період нацистської окупації були встановлені натуральні та грошові податки. Так, в генеральній окрузі "Миколаїв" селяни сплачували наступні податки стосовно худоби: "за коня – 200 крб., корову – 200 крб., за козу – 60 крб., вівцю – 50 крб., свиню – 70 крб." [15, с. 95]. До того ж, "селяни були зобов'язані здавати молоко, м'ясо, мед, овочі, квасолю, горох, ягоди, сіно і солому, волокно, горіхи і рибу" [3, с. 95], зокрема здача молока в Миколаївській області дорівнювала 1200 л на рік, 2100 штук яєць з двору, 10 кг білого м'яса [3, с. 95]. Нацистські окупанти практикували "отоварювання" сільськогосподарської продукції на предмети першої необхідності, наприклад, за 1 костюм селянин мав здати 4 корови або 100 пуд зерна [3, с. 95]. Стосовно інших окупованих територій Європи, то нацисти провадили там більш диференційовану податкову політику. В 1940 р. на території Генерал-губернаторства для польських селян була введена система "контингентів" – примусових поставок надлишків продовольства [32, с. 53]. У Польщі "окупанти відносно менше обтяжували податками великі селянські господарства у порівнянні з дрібними" [25, с. 542], зокрема, "в 1940 р. в "генерал-губернаторстві" для дрібних господарств земельний податок був збільшений на 50 %, а для господарств більше 100 га він складав попередній рівень" [24, с. 542]. Крім того, "окупанти майже не забирали у поміщицьких фільварків робітників для вивозу до Німеччини" [25, с. 542].

Порівнюючи радянську та нацистську податкову політику на території південно-східних областей, зазначимо, що податкова політика обох тоталітарних режимів на даній території радикально не відрізнялася між собою й була націлена на отримання максимального зиску з селянських господарств.

Таким чином, як радянський, так і нацистський тоталітарні режими розглядали сільське господарство Південно-Східної України лише з точки зору поповнення продовольчо-сировинних ресурсів. Якщо для "советів" організація колгоспно-радгоспної системи стала даниною марксистсько-ленінському ідеологічному догматові, то для німецьких окупантів тактичним ходом задля збереження вже існуючих виробничих зв'язків. Як і на решті окупованих територій Європи, в південно-східних областях нацисти намагалися зберегти статус-кво в сільському господарстві. Однак якщо для захоплених німцями країн Центральної Європи це стало причиною збереження в аграрному секторі латифундій, середніх та дрібних індивідуальних господарств, то для окупованих територій Радянського Союзу причиною продовження існування рудиментів колгоспно-радгоспної системи. Маючи на меті перетворити південно-східні області на аграрно-сировинний додаток до економіки Третього рейху, нацисти, на відміну від радянської влади, проводили доволі прагматичну політику на селі, намагаючись задовольнити мінімальні життєві потреби місцевого селянства з продовольчого та соціального забезпечення.

Джерела та література

1. Акунин А. С. Общий характер потерь среди крестьянства Юга Украины в период апогея "большого террора" (1937 – 1938 гг.) и немецко-оккупационного режима (1941 – 1944 гг.) / А. С. Акунин // Проблемы истории массовых политических репрессий в СССР. К 70-летию Всесоюзной переписи населения 1939 года: материалы VI Международной конференции. – Краснодар: Экоинвест, 2010 – С. 45 – 53.
2. Акунин О. С. Південноукраїнське селянство в кінці 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття: соціально-економічне становище: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. С. Акунін; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2008. – 337 с.
3. Акунін О. С. Південноукраїнське селянство в роки окупації (1941 – 1944 рр.): продподатковий окупаційний тягар / О. С. Акунін // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 92 – 97
4. Акунін О. С. Селянство Півдня України в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття: Побутовий, морально-психологічний та соціальний аспекти / О. С. Акунін // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 265 – 272.
5. Бахтін А. М. Деякі питання колективізації сільського господарства на Півдні України / А. М. Бахтін // Наукові праці. – Том 37. – Випуск 24. – С. 51 – 54.
6. Бахтін А. М. Колективізація сільського господарства і голод на території Півдня України: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. М. Бахтін; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". – К., 2006. – 20 с. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/163446/?>. – Дата доступу: 14.08.2015. – Назва з титулу екрану.
7. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Карел Беркгоф. – К.: "Критика", 2011. – 455 с.

8. Білан С. О. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929 – 1939 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Сергій Олексійович Білан. – Київ, 2014. – 40 с.
9. Бурмага В. П. Здійснення радянської продовольчої політики на Катеринославщині в 1919 – 1923 роках: військово-політичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. П. Бурмага. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
10. Всесоюзная сельскохозяйственная выставка. 1939 / под ред.: П. Н. Поспелова, А. В. Гриценко, Н. В. Цицина. – М.: ОГИЗ – Сельхозгиз, 1939. – 615 с.
11. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р – 1435 – Оп. 1. – Спр. 273.
12. ДАЗО. – Фр. 3063. – Оп. 20. – Спр. 1.
13. Закон України “Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні”. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/376-16>. – Дата доступу: 10.08.2015. – Назва з титлу екрану.
14. Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/317-19>. – Дата доступу: 10.08.2015. – Назва з титлу екрану.
15. Запорізький рахунок Великій війні. 1939 – 1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – 416 с.
16. Захарченко О. Етнічні німці Півдня України в колонізаторських планах Третього рейху / О. Захарченко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К., 2011. – С. 388 – 397.
17. Захарченко О. О. Нацистська аграрна політика в контексті окупації Півдня України / О. О. Захарченко // Гілея. – 2005. – № 4 (жовтень – грудень). – С. 81 – 98.
18. Захарченко О. О. Окупаційний “новий аграрний порядок” на Півдні України (1941 – 1944) / О. О. Захарченко. – Режим доступу: <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iv-05/165-175.pdf>. – Дата доступу: 10.08.2015. – Назва з титлу екрану.
19. Зеркаль М. М. Реалізація непу в економіці південних районів України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. М. Зеркаль. – Донецьк, 2005. – 20 с.
20. Зима В. Ф. Голод в советском тылу в 1941 – 1945 гг. / В. Ф. Зима // Историческая демография: новые подходы, методы, источники: Тезисы VIII Всероссийской конференции по исторической демографии. Екатеринбург, 13 – 14 мая 1992 г. – М., 1992. – С. 74 – 76.
21. Глушенко Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті “Україна” 1941 – 1944 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Глушенко. – К., 2005. – 16 с. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/158498>. – Дата доступу: 13.08.2015. – Назва з титлу екрану.
22. Господаренко О. В. Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917 – 1920 рр.: соціально-економічний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Господаренко. – Донецьк, 2005. – 18 с.
23. Греченко В. А. Ради України в умовах зміцнення тоталітарного режиму (1929 – 1933 рр.) / В. А. Греченко. – Режим доступу: <http://visnyk.univ.edu.ua/?controller=service&action=download&download=10029>. – Дата доступу: 10.08.2015. – Назва з титлу екрану.
24. Дейвіс Н. Боже ігрище: Історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
25. История Польши: В 3 т. / Под ред. Ф. Г. Зуева, А. Я. Манусевича, И. А. Хренова. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – Т. 10 – 667 с.
26. Інформація Дніпропетровського обкому партії ЦК КП (б) У про збільшення смертності в області та про надання продовольчої допомоги населенню // Історія України: Джерельний літопис. – К.: КВІЦ, 2012. – 832 с.
27. Казакова О.М. Впровадження нацистського “нового порядку” на окупованих польських землях (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / О. М. Казакова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20с. – Режим доступу: http://lawdiss.org.ua/2011-01-15-11-4549.html?page=shop.getfile&file_id=91044819&product_id=1044819. – Дата доступу: 21.08.2015. – Назва з титлу екрану.
28. Казурова Е. Дефицит и очереди в повседневной жизни прифронтового города на примере Саратова / Елена Казурова. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/43/ka13.html>. – Дата доступу: 21.08.2015. – Назва з титлу екрану.
29. Кішак Т. І. Сільське господарство Миколаївщини в 1940 – 1944 роках / Т. І. Кішак // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1944: (до 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / ред. кол.: О. М. Гаркуша (голова), Ю. О. Шклярський, М. М. Шитюк та ін. – Миколаїв, 2004. – С. 207 – 214.
30. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Роберт Конквест. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.
31. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : 07.00.01 / Юрій Вадимович Котляр. – Одеса, 2005. – 34 с. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgjirbis_64.exe? – Дата доступу: 21.08.2015. – Назва з титлу екрану.
32. Краткая история Польши. – М.: Наука, 1993. – 528 с.
33. Левченко Ю. І. Особливості окупаційної політики щодо сільського господарства в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр. / Ю. І. Левченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Исторические науки”. Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 49 – 64.
34. Міняйло С. А. Податкова політика радянської влади в українському селі в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи (1930 – 1939 рр.). Історичний аспект: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / С. А. Міняйло. – Черкаси, 2007. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/172233/?page=0>. – Дата доступу: 21.08.2015. – Назва з титлу екрану.
35. Національна Книга пам’яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Дніпропетровська область / Ред. кол.: Є. І. Бородін (гол. ред.), В. В. Іваненко, Н. І. Капустіна, Н. В. Киструська, Г. О. Пригунов, К. М. Самарець, С. І. Світленко, В. В. Сиченко, Н. М. Тітова; Авт. кол.: Є. І. Бородін (кер. авт. кол.), В. М. Бекетова, С. С. Волинець, І. С. Голуб, Л. М. Голубчик та ін.; Відп. ред. С. І. Світленко. Український інститут національної пам’яті; Дніпропетровська обласна державна адміністрація. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. – 1248 с.
36. Опитування. Ігнатченко Андрій Андрійович, 1929 р. н., с. Привільне Баштанського району Миколаївської області // Усна історія Степової України. – Запоріжжя: АА Тандем, 2012. – Т. 10. – С. 197 – 213.
37. Перехрест О. Г. Українське село в 1941 – 1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / О. Г. Перехрест. – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.

38. Погорелов А. А. Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. А. Погорелов; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
39. Постанова ЦВК СРСР про дострокові перевибори сільських рад і райвиконкомів в районах суцільної колективізації. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-kolekt-1930.php#sn-03>. – Дата доступу: 14.08.2015. – Назва з титлу екрану.
40. Пшеничний Т. Ю. Голод 1932 – 1933 років в Україні: (на матеріалах південно-східних областей): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарас Юрійович Пшеничний; Держ. навч. закл. "Пе-реяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 18 с.
41. Савчук П. Проблема несумісності життєвих традицій українського селянства початку 30-х рр. ХХ ст. зі сталінською стратегією соціалістичної перебудови СРСР / П. Савчук, П. Мельничук // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії". Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 13. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – С. 64 – 69.
42. Світанок. – 1943. – 9 квітня
43. Світанок. – 1943. – 29 квітня.
44. Світанок. – 1943. – 13 травня.
45. Світанок. – 1943. – 20 травня
46. Світанок. – 1943. – 9 червня.
47. Світанок. – 1943. – 12 червня.
48. Світанок. – 1943. – 23 червня.
49. Світанок. – 1943. – 3 липня.
50. Слободянюк М. А. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941 – 1944 рр. (на матеріалах південних областей) / М. А. Слободянюк // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 44 – 57.
51. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінін: монографія / Тимоті Снайдер. – К.: Грані-Т, 2011. – 448 с.
52. Слудка І. М. Економічна політика нацистського керівництва на території Запорізької області / І. М. Слудка // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Вип. XXXI. – С. 189 – 194.
53. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917 – 1922 роки / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. – К.: Ніка-Центр, 2015. – 512 с.
54. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941 – 1944 рр.): Анотований покажчик / За ред. В. Ф. Солдатенка; автори-упорядники: Бутко С. В., Герасименко Л. С., Киридон А. М., Пилявець Р. І., Яременко В. М. – К.: ДП НВЦ "Пріоритети", 2012. – 362 с.
55. Цибуленко Г. В. Окупаційний режим за матеріалами фонду Р-1520 – сільські управи державного архіву Херсонської області / Г. В. Цибуленко // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 29. – С. 15 – 20.
56. Цибуленко Г. В. Формат і механізми "Нового порядку" окупаційної влади на Херсонщині 1941 – 1944 рр. / Г. В. Цибуленко, Л. О. Цибуленко // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Вип. XXXI – XXXII. – Херсон: Вид. ХДУ, 2010. – С. 252 – 265.
57. Штейнле О. Ф. Формування передвоєнних настроїв жителів Запорізької області: соціальний вимір (1920-ті – 1941 рр.) / О. Ф. Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 138 – 145.

Tishyn O. V. The comparative analysis of the Nazi and Soviet agricultural policy (on the material of the South-Eastern regions of Ukraine)

The article is devoted to the comparative analysis of the Soviet pre-war and the Nazi occupation of the agricultural policy on the materials of the South-Eastern Ukraine. The comparison is done in the following areas: collective and radgospna system, mass reprisals in country areas, the functioning of local government, social security and living standards of peasantry, the tax burden, the attitude of the peasantry of the South of Ukraine in 30–40 years of 20th century in various power structures. Attention is paid that to the fact that both Soviet and the Nazi totalitarian regime was considered the agriculture of the South-Eastern regions of Ukraine only from the point of view of replenishment of food resources. The Nazis tried to safe the status quo in agrarian relationships as widely as possible to adapt the interests of the existing industrial-organizational relations in agriculture.

Key words: *collective and state farms, the Nazi occupation, the South-Eastern regions of Ukraine, the Third Reich.*

Тишин А. В. Сравнительный анализ нацистской и советской аграрной политики (на материалах юго-восточных областей Украины)

Статья посвящена сравнительному анализу советской довоенной и нацистской оккупационной аграрной политики на материалах юго-восточной Украины. Сравнение осуществляется по следующим направлениям: колхозно-совхозная система, массовые карательные акции на селе, функционирование в сельских районах органов местного самоуправления, социальное обеспечение и уровень жизни крестьянства, налоговое давление, отношение крестьянства Юга Украины в 30 - 40-х гг. XX в. к различным властным структурам. Обращается внимание на то, что как советский, так и нацистский тоталитарный режимы рассматривали сельское хозяйство юго-восточных областей Украины только с точки зрения пополнения продовольственно-сырьевых ресурсов. При этом нацисты пытались сохранить статус-кво в аграрных отношениях и как можно шире приспособить к своим интересам уже существующие производственно-организационные отношения в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *колхозы, нацистская оккупация, совхозы, юго-восточные области Украины.*